

BAiD

Balıkesir İlahiyat Dergisi - Balıkesir Theology Journal

Çeviri / Translation

Geliş Tarihi / Date Received: 16.09.2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 01.12.2021

MÂLİKÎ MEZHEBİNE MENSUP OLMAYAN ÂLİMLERİN İMAM MÂLİK'İN el MUVATTA'İ ÜZERİNE YAPTIKLARI ÇALIŞMALAR -HANEFÎ ULEMÂ ÖRNEKLİĞİ-

Yazar: Hüseyin Mânî Sa'âde *

Çev. Muhammed Talha Kılıç**

Öz

İmam Mâlik'in (öl.179/795) el-Muvaţta'ı isimli eseri fıkıh ve hadis ilimleri açısından bir servet değerinde olmasının yanı sıra ümmet tarafından kabul görmüş (telakkî bi'l-kabûl) kitaplardan biridir. Hanefî âlimler de el-Muvaţta'nın şerh edilmesine ve hâşiyelendirilmesine önem vermişlerdir. Söz konusu âlimlerden en meşhurları Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (öl.189/805) ve Zekeriyâ el-Kandehlevî'dir (öl. 1402/1982). Öyle ki Şeybânî'nin rivayeti, doğrudan hocası Mâlik'ten işitmesi sebebiyle diğer el-Muvaţta'ı rivayetlerinden ayrılmaktadır. Kandehlevî'nin şerhi ise yüzlerce açıklama ve haşiyenin yerine geçen oldukça ayrıntılı bir şerh olma özelliğine sahiptir. Bu şerhin hadis ilminde başlı başına büyük bir ansiklopedi olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Mâlikî, el-Muvaţta', Hanefî, Mâlik b. Enes.

NON-MALIKIS EFFORTS IN THE SERVE "MUWATTA THE IMAM MALIK" -THE HANAFIS MODEL-

Abstract

One of the most important and accepted islamic books is The Muwatta of Imam Malik (d. 179/795) . It contains a huge wealth of Jurist and Hadith. The Hanafis have taken care of it. They have explained it and comented on it. Like did Muhammed Ibn Alhassan el-Shaibani (d.189/805) and Muhammed Zechariah Kandahlawi (d. 1402/1982). He narraion of Alhassan el-Shaibani is characterized was heard of his Imam Malik. But the paraphrase of el-Kandahlawi was a replaces hundreds of explanations and annotations. It was such a big encyclopidea of prophetic hadith science.

Keywords: Malikis, The Muwatta, The Hanafi, Malik Ibn Enes.

* Assistant Professor, Emir Abdülkâdir İslami İlimler Üniversitesi, Şeriat ve İktisat Fakültesi, Emir Abd El Kader University of İslamic Sciences, Faculty Of Sharia And Economics, Constantine, Algeria, e-mail: saadahouseine@yahoo.com.

** Doktora Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Hadis Anabilim Dalı

e-mail: muhammedtk33@gmail.com, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0001-6368-1972>

Atıf/Citation: Kılıç, Muhammed Talha. "Mâlikî Mezhebine Mensup Olmayan Âlimlerin İmam Mâlik'in el Muvatta'ı Üzerine Yaptıkları Çalışmalar -Hanefî Ulemâ Örneği-". *BAİD* 14 (Aralık 2021), 541-459

Giriş

Hadis ilminin dini ilimlerin rütbece en yücesi, yer ve konum olarak en şerefli, derece ve delil olarak da en güçlüsü olduğu bir gerçektir. Hadis ilmi bu özel konumu nasıl elde etmesin? Allah Resûlü (a.s.m) İbn Abbas'ın rivayet ettiği bir dua ile bu ilmin taşıyıcılarını hadis ilmine teşvik etmiştir. Bu duada Allah Resûlü (a.s.m) üç kere şöyle niyazda bulunmuştur: “Allah'ım halifelerimi bağışla!” Bunun üzerine: Ey Allah'ın Resûlü! Halifelerin kimdir? diye sorulmuş kendisi de cevap olarak: “Onlar benden sonra gelip sözlerimi ve sünnetimi rivâyet eden, onu benden sonra gelecek insanlara öğretenlerdir” buyurmuştur.¹ Bu dua ile birlikte Allah Resûlü'nün (a.s.m) döneminden günümüze kadar âlimler ve muhaddislerin pek çoğu hayatlarını bu şerefli ilme hizmet etmeye adanmışlardır. Bu kutlu görevin İslâm dışında hiçbir dinde başka bir örneği yoktur. Bu yüzden âlimler, içerisinde Allah Resûlü'nün (a.s.m) hadislerini naklettikleri pek çok kitap ve risâle tedvin etmişler ve bu kitaplardaki hadisleri bütün şüphelerimizin dağıldığı bir nakille olabildiğince başkalarına ulaştırmışlardır. Nihayetinde bu hadisler bize kadar aslına uygun ve yol gösterici bir şekilde ulaşmıştır. Şöhreti zirve yapmış ve saygınlığı dört bir yana yayılmış bu kitaplardan biri de İmam Mâlik'in (öl. 179/795) *el-Muvaţta'* isimli eseridir. Bu kitap hadis ilminin en önemli eserlerinden biri olmasının yanında bu ilmin öğretilmesinde de büyük bir öneme sahiptir. Özellikle bizim mezhep imamımız da olan hicret yurdunun imamı Ebû Abdullah Mâlik b. Enes el-Medenî'yi takip edenler başta olmak üzere bu ilmi öğrenenler için daha büyük bir öneme sahiptir. Âlimler İmam Mâlik'i hüsn-ü kabul ile karşılamış. (telaqqî bi'l-kabûl), kitabı *el-Muvaţta'*yı ise ders olarak okutup şerh etmişlerdir. Ulemanın bir kısmı da onun bu kitabını Buḥârî'nin (ö. 256/870) *el-Câmi'u's-şahîh*'inden daha faziletli görmüşlerdir.²

İmam Mâlik'in *el-Muvaţta'*ına büyük önem verenlerin arasında Hanefî ulemâ da yer almaktadır. Onlar *el-Muvaţta'* üzerine pek çok şerh ve tâlîk kaleme almışlardır. Biz bu çalışmamızda aşağıdaki adımları takip ederek Hanefî âlimlerin *el-Muvaţta'* üzerine yaptıkları çalışmalarını belirli başlıklar altında ifade etmeye çalışacağız.³

1 Nureddin Ali b. Süleyman İbn Ebî Bekr el-Heşemî, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, thk. Hüsametdin el-Kudsî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî), 1/126; Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed eṭ-Ṭaberânî, *Mu'cemu'l-Evşâṭ*. thk. Tarık b. İvadullah b. Muhammed - Muhsin el-Hüseynî, (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1995), 6/77 (No:5846). Dârekuṭnî, hadisin isnadında yer alan Ahmed b. İsa b. Abdullah'ı kezzâb olarak nitelendirmiştir. Bu sebeple hadisin sıhhati problemli gözükmektedir. (Çevirmen)

2 Muhammed Eşfâku'r-Rahmân el-Kandehlevî, *Keşfu'l-muġtî 'an vechi'l-Muvaţta'*, (Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ, 1432/2011), 1/3.

3 Müellif bu kısımdan sonra bir içindekiler kısmı paylaşmaktadır. Ancak ülkemizdeki makalelerde böyle bir usul olmadığı için bu kısmı müstakil olarak tercüme etmeyip başlıklara yansıtmayı daha uygun gördük. (Çevirmen)

1. Bölüm: el-Muvaṭṭa'ın Tanıtımı, Hadis ve Fıkıh Kitapları Arasındaki Yeri ve Etkisi

1.1. el-Muvaṭṭa'ın Tanıtımı

1.1.1. el-Muvaṭṭa'ın Bu Şekilde İsimlendirilmesinin Sebebi ve Telif Etkenleri

1.1.1.1. el-Muvaṭṭa'ın İsimlendirilme Sebebi:

*el-Muvaṭṭa'*ın isimlendirilmesi iki sebebe dayanmaktadır.⁴ Bunlardan ilki: İmam Mâlik'in bu kitapta hadisleri toplamış ve insanların anlayabilmesi için kolaylaştırmış olmasıdır. Ebû Hâtim er-Râzî'ye (öl. 277/890) İmam Mâlik'in kitabına *el-Muvaṭṭa'* ismini vermesinin sebebi sorulduğunda şöyle demiştir: "Mâlik, onu insanlar için tasnif edip hazırladı. Nihayetinde Câmî'u Süfyan denildiği gibi Muvaṭṭa'-ı Mâlik de denilir oldu."⁵ İkinci sebep de Medine ulemasının bu kitap üzerinde fikir birliğine varması ve muvafakat göstermeleridir. Bununla ilgili İmam Mâlik'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu kitabımı Medine fukahâsından yetmiş kişiye sundum. Hepsisi de üzerinde ittifak etti. Bende bu sebeple (üzerinde ittifak edilen şey manasında) *el-Muvaṭṭa'* diye isimlendirdim."⁶

1.1.1.2. el-Muvaṭṭa'ın Telif Etkenleri

*el-Muvaṭṭa'*ın telifinin pek çok etkeni vardır. Ancak bunlardan en fazla öne çıkanları şunlardır:

1. İmam Mâlik döneminde ilmin özellikle hicaz bölgesi fıkının kaybolacağından endişe edilerek Hz. Peygamber ve sahâbenin büyükleri hakkında yalan ve uydurmanın da yayılması sebebiyle hadislerin ve âsârın tedvinine yönelinmesi.⁷
2. Daha önce Medine fıkının toplanması ile ilgili İmam Mâlik'in telif usulünü beğenmediği bir tecrübenin var olması.⁸ Bunun üzerine İmam

⁴ Takiyyüddîn en-Nedvî, *el-İmâm Mâlik ve mekânetu Kitâbihî el-Muvaṭṭa'*, (Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002), 24-125.

⁵ Muhammed ez-Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî 'ala'l-Muvaṭṭa' el-İmâm Mâlik*, thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd (Kahire: Mektebetu's-Şekâfeti'd-Dîniyye, 1424/2003), 1/62.

⁶ Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî*, 1/62.

⁷ Bkz: Muhammed Ebû Zehre, *Mâlik ve hayâtuhû ve 'aşruhû ârâ'uhû ve fıkhuhû*, (Dâru'l-Fikri'l-'Arabî), 224; el-Ḥabîb Rezzâk, *İşârât ve ta'kîbât Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî fî rivâyetihî li'l-Muvaṭṭa' ve eşeruha'l-fıkhiyye ve'l-uşûlî*, (Beyrut: Dâru İbn Hâzım, 1430/2009), 52. Bu kitabın aslı Cezâyir Oran Üniversitesi'nde Fıkıh ve Fıkıh Usûlü alanında yazılmış ve 2003 yılında kabul edilmiş bir yüksek lisans çalışmasıdır.

⁸ Benzer bir girişim İbn Mâcişûn (öl. 164/780) tarafından yapılmış ancak İmam Mâlik eseri beğenmesine rağmen içerisinde hadislerin bulunmaması sebebiyle eleştirmiştir. (Çeviren) Ayrıca bkz: Recep Özdemir, "İmam Mâlik'in Muvaṭṭa'ı Üzerine", *Hikmet Yurdu: Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 19/10 (Haziran 2017), 103.

Mâlik Hicaz ehlinin fıkına daha çok yakıştığını düşündüğü *el-Muvatta'* eserini telif etmiştir.⁹

3. Halife Ebû Cafer el-Mansûr'un (öl. 158/775) talebine karşılık verilmesi. Bilindiği üzere Halife Mansûr İmam Mâlik'ten insanların fetva ve yargı işlerinde kullanılacak, kendisiyle yükümlü olacakları genel kanun niteliğinde bir kitap telif etmesini istemiştir. O da halifenin bu isteğine insanları sadece onunla yükümlü tutma fikrini reddetmekle birlikte olumlu cevap vermiştir.¹⁰

1.2. el-Muvatta'ın Fıkıh ve Hadis Kitapları Arasındaki Yeri ve Etkisi

1.2.1. el-Muvatta'ın Fıkıh Kitapları Arasındaki Yeri ve Etkisi

el-Muvatta' fıkıh kitaplarının en sahihi, en meşhuru, en eskisi ve en kapsamlısı olarak kabul edilir. Fıkıh kitapları arasında önemli bir merteye kazanmıştır. Özel olarak Mâlikî fıkında genel olarak da İslam fıkında etkilidir.¹¹ *el-Müdevvene*¹² ile birlikte Mâlikî mezhebinin temel dayanağıdır. Hatta bazı Mâlikîlerce *el-Müdevvene*'den de önceliklidir.¹³ Çünkü *el-Muvatta'* *el-Müdevvene*'nin aksine İmam Mâlik'in vefatına kadar kendisine okuna gelmiştir. *el-Müdevvene* ise İmam Mâlik'in ashâbı tarafından semâ' yoluyla alınmıştır.¹⁴ Böylece *el-Muvatta'* İslam fıkının temel bir unsuru olmuştur. Fıkî mezhepler de ondan faydalanmıştır. Bununla ilgili Şah Veliyullah ed-Dehlevî (öl. 1176/1762) şöyle demiştir: "Onların mezheplerine (dört mezheb) tabii olup insaf ile rızıklandırılmış olanlar, *el-Muvatta'*ın; Mâlikî mezhebinin en temel aracı ve esası, Şafiî mezhebi ile Hanbelî mezhebinin dayanağı, Ebû Hanîfe (öl. 150/767) ve arkadaşlarının kurduğu mezhebin kandili ve

⁹ İbn Abdülber en-Nemerî, *et-Temhîd limâ fî el-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Ulvî ve Muhammed Abdulkebir el-Bekrî (Mağrip: Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyyeti, 1387/1967), 1/65-66; Muhammed Ebû Zehre, *Mâlik ve hayâtuhû*, 224-225; Muhammed b. Yahya, *el-İmâm Mâlik ve 'amelehû bi'l-Ḥadîs min hilâli Kitâbihî el-Muvatta'*, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1430/2010), 46.

¹⁰ Kâzî 'İyâz, *Tertîbu'l-medârik ve takrîbu'l-mesâlik*, thk. Muhammed b. Tâvî et-Tancî ve Abdulkâdir eş-Şahrâvî (Mağrip: Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyyeti, 1403/1983), 2/71-72.

¹¹ Şah Veliyullah ed-Dehlevî, *el-Müevvâ şerhu'l-Muvatta'*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983), 1/63.

¹² Mâlikî mezhebinin oluşumunda önemli katkıları bulunan Saḥnûn'un (öl.240/854) Mâlikî fıkına dair yazmış olduğu eserdir (Çeviren). Ayrıca bkz: Ali Hakan Çavuşoğlu, "el-Müdevvenetü'l-Kübrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/470-473.

¹³ Muhammed b. Rüşd el-Kurṭubî, *el-Muḳaddimâtu'l-mümeḥhidât*, (Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/1988), 1/44.

¹⁴ Muhammed el-Ḥaraşî, *Şerhu muḥtaşari Ḥalîl li'l-Ḥaraşî biḥâmiş el-'Adevî*, (Beyrut: Dâru'l-Fikri li't-Ṭibâ'a), 4/173.

aydınlatıcısı olduğunu kesin bir şekilde bilirler. Bu mezhepler *Muvaţta'* için ana metnin şerhi ve büyük bir ağacın dalları gibidir."¹⁵

1.2.2. Hadis Kitapları Arasındaki Yeri ve Etkisi

*el-Muvaţta'*ın hadis kitaplarına etkisi açıktır. Hadis âlimlerinin pek çoğu eserlerini bablara ayırmada onun yöntemini örnek almışlardır. Abdullah b. Mübârek (öl. 181/797), Buĥârî, Müslim (öl. 261/875), Sa'îd b. Mansûr (öl. 227/842), Ebû Dâvud (öl. 275/889), Tirmizî (öl. 279/892), Nesâî (öl. 303/915) ve İbn Mâce (öl. 273/887) bu âlimler arasında yer almıştır¹⁶ İmam Mâlik kitabının sonuna kapsamlı bab başlıkları yerleştirmiştir.¹⁷ Bu bablarda özel bir başlık altına giremeyen bazı amellerin fıkhı ile ilgili konuları da zikretmiştir. Bunlara içtihat durumlarında istinbat ettiği hükümleri de ilave etmiştir ki bunlar; birbirine zıt iki meselenin cem'i, iki haberden birini tercih, icmâ ya da kıyasın öncelenmesi yahut şer'î kaidelere arz şeklinde tezahür etmiştir. Kaldı ki İslâm şer'iatının kitabına uyan da budur.¹⁸

*el-Muvaţta'*ın hadis kitaplarına rivayet yönüyle de etkisi vardır. Söz gelimi Buĥârî *Sahîh'*inde İmam Mâlik'ten 644 rivayet nakletmiştir. Aynı şekilde İmam Müslim de *Sahîh'*inde İmam Mâlik'ten 346 rivayet nakletmiştir.¹⁹ Bu itibarla *el-Muvaţta'* Buĥârî ve Müslim'in *Sahîh'*leri ile beraber birinci tabaka hadis kitapları arasında yer alır.²⁰ Hatta Ebubekir b. el-'Arabî (öl. 543/1148) gibi bazı Mâlikîler *el-Muvaţta'*ı *Sahîhayn'*in da önüne geçirirler.²¹ Bazıları da onu *Sahîhayn'*dan sonra üçüncü derecede görürler. Geçmiş ve günümüz muhaddislerin çoğunun görüşü budur.²²

İmam Mâlik'in rivayetlerde uyguladığı metot, kitabı *el-Muvaţta'*da görülmektedir. O bu kitabında Hz. Peygamber'den (a.s.m) rivayet edilen

¹⁵ Dehlevî, *el-Müsevvâ*, 1/63.

¹⁶ Ebûbekir ibnû'l-'Arabî, *'Ârizatu'l-aĥvezî bi şerhi Şahîhu't-Tirmizî*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye), 1/5; Muhammed Abdulhay el-Leknevî, *et-Ta'liĥu'l-mümecced 'alâ Muvaţta' Muhammed*, thk. Taĥiyyüddîn en-Nedvî (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1426/2005), 1/26.

¹⁷ Bu bablar İmam Mâlik'in oluşturduğu ve ona mahsus olan bablardır. İbnü'l-'Arabî bunlara dikkat çekerek şöyle demiştir: *"Bu kitapla Mâlik muhaddislerin önüne geçmiş ve onlara tasnif yöntemlerini göstermiştir. Kitapta musannifler için önemli bablar açmış ve oralarda çok acayip şeyler getirmiştir."* (*Kitâbu'l-mesâlik fi Şerhi Muvaţta'i Mâlik*, 7/163.)

¹⁸ Muhammed Tâhir b. 'Âşûr, *Keşfu'l-muĥtaĥâ fi'l-me'ânî ve'l-elfâzi'l-vâĥî'a fi'l-Muvaţta'*, (Tunus: Dâru's-Selâm, 2006), 28.

¹⁹ Muhammed Sa'îd Muhammed Hasan Buĥârî, *"Muvaţta' el-İmâm Mâlik ve İ'timâdu'l-Buĥârî ve Müslim 'alâ Nüsaĥin Mektûbetin minhu fi's-Şahîhayn"*, <https://uqu.edu.sa/> (Erişim 15 Nisan 2013).

²⁰ Şiddîk Hasan Ĥân el-Kannevcî, *el-Ĥıĥta fi zikri's-Şihâhi's-Sitte*, thk. Ali Hasan el-Halebî (Beyrut, Dâru'l-Cıyl ve Dâru'l-'Ammâr), 208-209.

²¹ İbnü'l-'Arabî, *'Ârizatu'l-aĥvezî*, 5/1.

²² Ĥalîl İbrahim Molla Ĥâţır, *Mekânetu's-Şahîhayn*, (Kâhire: el-Maţba'atu'l-'Arabîyyetu'l-Ĥadîse, 1402/1981), 51-52; Abdulġanî ed-Deĥĥâr, *el-İmâm Mâlik b. Enes imâmu dâru'l-Ĥicret*, (Dımaşk: Dâru'l-Ĥalem, 1998),125.

âsârın, Hulefâ-yi Râşidîn'den, sahâbenin fakihlerinden, onlardan sonra gelen Medineli fakihlerin ve Medine ehlinin ameline dair haberlerden kendi kriterlerine göre sıhatçe en iyilerini ortaya koymuştur. Kaldı ki bu haberler Hz. Peygamber (a.s.m), Hulefâ-yi Râşidîn, adalet sahibi kadılar ve fıkıh imamlarının amellerinden nakledilen rivayetlere dayanmaktadır.²³

İmam Mâlik'in *el-Muvaţta'ı* telifi, geç dönem âlimlerin eserlerini telifine benzememektedir. Aksine İmam Mâlik bu eserini halka ulaştığında hata olmaması için bizzat eliyle yazmıştır. Ardından ismi Habîb olan kâtibini kitabı çoğaltması için görevlendirmiştir. O da *el-Muvaţta'ı* çoğaltarak İmam Mâlik'in huzurunda insanlara okumuş İmam Mâlik de okunanları kürsüsünden dinlemiştir. Halkada bulunan talebelerde okunanları yazmışlardır. Bazen de yazdırılan metinler İmam Mâlik'ten işitilerek yazılanların tashihi için tekrar okunmuştur. Bu okuma, rivayetleri yazanların yazdıklarını okuması ve açıklanması gereken sorular sebebiyle de olmaktadır. İmam Mâlik, *el-Muvaţta'* nüshalarının çoğaltması sebebiyle eserin tertibine ve terâcimine ekleme ve çıkarmalar yapmıştır. Allah rahmet eylesin o, eserinin tahammülü noktasında aceleci davranmaktan hiç hoşlanmamıştır.

Tenvîru'l-havâlik'te Suyûtî'den (öl. 911/1505) Ebû Musab rivayetinin diğer *el-Muvaţta'* nüshaları arasında en fazla ziyadeye sahip rivayet olduğu nakledilmiştir. O bu ziyadeleri Mekke'de İbn Hazm'dan (öl. 456/1064) nakille oluşturmuştur.²⁴ Kâdî İyâz (öl. 544/1149) *Tertîbu'l-medârik* isimli eserinde de *el-Muvaţta'*ın yirmi rivayeti olduğunu tespit ettiğini ifade etmiştir²⁵ ancak biz burada en meşhurlarını zikretmekle yetineceğiz:

1. Ali b. Ziyâd et-Tûnisî rivayeti (öl. 183/799)
2. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî rivayeti (öl. 189/805)
3. Ebû Abdullah b. Abdurrahman b. Kâsım rivayeti (öl. 191/807)
4. Ebû Abdurrahman b. Abdullah b. Mesleme el-Ğa'nebî rivayeti (öl. 221/836)
5. Abdullah b. Vehb el-Mısırî rivayeti (öl. 197/813)
6. Süveyd b. Sa'îd el-Hadesânî rivayeti (öl. 240/855)
7. Ebû Zekeriyâ b. Abdullah b. Bükeyr rivayeti (öl. 231/846)
8. Yahya b. Yahya el-Leyşî el-Masmûdî rivayeti (öl. 234/849)
9. Ebû Musab Ahmed b. Ebûbekir ez-Zührî rivayeti (öl. 298/911)²⁶

2. Hanefîlerin el-Muvaţta'î Üzerine Yaptıkları Çalışmalar

²³ Tâhir b. Âşûr, *Muqaddimetu keşfu'l-Muvaţta'î*, 16.

²⁴ Abdurrahman es-Suyûtî, *Tenvîru'l-havâlik Şerhu Muvaţta'î* Mâlik, (Mısır: Dâru İhyâ), 1/9.

²⁵ Kâdî İyâz, *Tertîbu'l-medârik*, 1/235.

²⁶ Kâdî İyâz, *Tertîbu'l-medârik*, 1/232-235. (56.rivayet)

2.1. Hanefî Âlimlerin el-Muvaţta'ı Memnuniyetle Karşlamaları

Hanefîlerin *el-Muvaţta'* ile bağları İmam Mâlik'in yaşadığı asra dayanmaktadır. Öyle ki Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî İmam Mâlik için rihle yapmış²⁷ ve ondan *el-Muvaţta'* dinlemiştir. Bu rivayet bugün elimizdedir ve Şeybânî *el-Muvaţta'* ile anılır olmuştur. Daha sonra bu bağ Hanefî âlimlerin *el-Muvaţta'* üzerine yaptıkları ta'lîkler ve şerhler nedeniyle daha da sağlamlaşmıştır. Söz konusu bu şerhler ve ta'lîkler şu şekildedir.²⁸

a. Şerhu Muvaţta' Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî

Şeyh Ali b. (Sultan) Muhammed Nureddin el-Molla el-Herevî el-Kârî'ye aittir. Kendisi Hanefî fakihlerdendir. Yaşadığı devrin önde gelen âlimlerinden biridir. Herat'ta doğmuş ve Mekke'de yaşamıştır. Hicrî 1014 yılında Mekke'de vefat etmiştir. En meşhur eserleri üç ciltlik Kur'an tefsiri²⁹ ve *el-Füşûlü'l-Mühimme'* dir.

b. Şerhu'r-Raĥmânî fi'l-Muvaţta'

Şeyh İbrahim b. Hüseyin b. Muhammed b. Bîrî'ye aittir. Müderris, müftü ve Mekke fakihlerindendir. Medine'de doğmuştur. Mekke âlimlerinin yanında ders okumuş ve müftülük makamına getirilmiştir. Bu görevden azledilince kendisini eser telifine vermiş ve akibetleri belli olmayan yüze yakın kitap ve risale kaleme almıştır. Bunlardan bazıları: *'Umdetu zevi'l-başâir* ile *Ĥâşiyetu 'ale'l-eşbâh ve'n-nezâir* isimli eserlerdir. 1099 yılında vefat etmiştir.³⁰

c. el-Muĥallâ bi esrârî'l-Muvaţta'

Şeyhu'l-İslam Fahrüddin ed-Dehlevî'nin oğlu Şeyh Selâmullah el-Hanefî ed-Dehlevî'ye aittir. Eserlerinden bazıları şunlardır: *el-Kemâleyn 'ale'l-Celâleyn*, *Şerhu 'ale's-şemâilî'l-Muhammediyye*, *Ĥülâsatu'l-menâkıb fi fezâilî Ehli'l-Beyt*, *Risâletu fi usûli'l-ĥadîs*. 1229 yılında vefat etmiştir.³¹

d. el-Muşaffâ şerhu'l-Muvaţta'

²⁷ Muhammed b. Hasan b. Ferkad b. Ebû Abdillâh eş-Şeybânî, Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebesidir. Aslen Dimaşk'lidir. Fıkıh Ebû Hanîfe'den almıştır ve mezhebini yaymıştır. Ebû Yûsuf'tan da fıkıh almıştır. İmam Mâlik'ten hadis tahsil etmiştir. Hârun er-Reşîd kendisini Raĥka ve Rey kadısı olarak tayin etmiştir. Hicrî 187 senesinde vefât etmiştir; Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkâdir b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-muziyye fi tabakâti'l-hanefiyye*, (Karatay: Mir Muhammed Kütüb Ĥân), 2/42-44.

²⁸ Muhammed Zekeriyâ el-Kandehlevî, *Evcezu'l-mesâlik ilâ Muvaţta' Mâlik*, thk. Taĥiyyüddin en-Nedvî (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1424/2003), 1/17-18; Beşîr Zayf, *el-Medĥal 'alâ Muvaţta' el-İmâm Mâlik b. Enes*, (Beyrut: Dâru İbn Ĥazm, 1433/2012), 205-206.

²⁹ Ĥayrüddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, (Beyrut: Dâru'l-Melâyin, 2002), 5/12. Yazarın burada bahsettiği Kur'an tefsirinin Aliyyu'l-Kârî'nin meşhur eseri *Envâru'l-Kur'ân ve esrârü'l-Furkân* olduğunu düşünmekteyiz. (Çeviren)

³⁰ Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/35-36.

³¹ Muhammed Tâhir el-Bencebîrî, *Neylü's-sâirîn fi tabakâti'l-müfessirîn*, (Pakistan: Dâru'l-Kur'ân, 1421/2000), 410.

Şeyh Ahmed Veliyullah b. Abdurrahîm b. Vecîhuddîn el-'Umerî ed-Dehlevî'ye aittir. Kendisi fakih, usulcü, muhaddis ve müfessirdir. Eserlerinden bazıları şunlardır: *İzâletu'l-ĥafâ, el-Kavlu'l-cemîl fî beyâni sevâî's-sebîl*. 1176 yılında vefat etmiştir. *el-Muşaffâ* farsça telif edilmiş bir şerhtir.³²

e. el-Müsevvâ şerĥu'l-Muvaţţâ'

Yukarıdaki şerh gibi Şah Veliyullah ed-Dehlevî'ye aittir. Arapça telif edilmiştir.

f. et-Ta'liku'l-mümecced 'alâ Muvaţţâi Muhammed

Şeyh Muhammed Abdulhay b. Abdulhalîm b. Emînullah b. Muhammed Yakûb b. Abdulazîz b. Muhammed Saîd b. eş-Şeyhu's-Şehîd Kutbuddîn es-Sihâlevî el-Leknevî'ye aittir. Aklî ve naklî ilimlere ait ders kitaplarını önce babasında ardından babasının dayısında okumuştur. Âlimlerin pek çoğu onun faziletini ve ilmini takdir ederler. Sarf, Hadis ve Fıkıh alanlarında Arapça yazdığı pek çok eseri vardır. Bunlardan en meşhurları şu şekildedir: *es-Si'âye fî keşfi mâ fî şerĥi'l-Vikâye, el-Fêvâidu'l-behiyye fî terâcimi'l-Ĥanefiyye*. 1304 yılında vefat etmiştir.³³

g. Evcezu'l-mesâlik ilâ Muvaţţâ' Mâlik

İslam âleminin büyük muhaddislerinden, Hint kıtasının hadis şeyhlerinden, imam, allâme Şeyh Muhammed Zekeriyâ el-Kandehlevî'ye aittir. Aralarında babası Muhammed b. Yahya el-Kandehlevî'nin de olduğu, Halil Ahmed es-Sehârenfûrî (öl. 1927) ve Halil Ahmed el-Eyyûbî gibi Hintli şeyhlerin büyüklerinden ilim tahsil etmiştir. Hadis, Usul, Mantık, Sarf ve Nahiv gibi pek çok ilim dalında dersler vermiştir. Pek çok kez Hicaz'a rihle yapmış en sonunda Medine'ye yerleşmiştir. Eserlerinden bazıları şunlardır: *Ĥayâtu's-şahâbe, Şerĥu şemâilî et-Tirmizî*. 1402 senesinde vefat etmiştir.³⁴

2.2. Hanefî Âlimlerin el-Muvaţţâ' Üzerine Yaptıkları Bazı Çalışmalar

2.2.1. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin Çalışmaları

Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî İmam Ebû Hanîfe'nin talebelerinden kabul edilir. Ebû Yusuf'tan sonra Irak fikhinin riyaseti ona geçmiştir. İmam Mâlik için rihle yapmış yanında üç yıl kalarak ondan fikhî görüşlerini, hadis ve rivayet fikhini öğrenmiştir. Bu rihlesinin asıl meyvesi ise Mâlik'ten *el-Muvaţţâ'* dinlemek olmuştur. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin iş bu *el-Muvaţţâ'*

³² Abdülhay b. Faĥrüddîn b. Abdil'alî el-Ĥasenî, *Nüzhetü'l-ĥavâtir ve behcetü'l-mesâmi' ve'n-nevâzir*, (Beyrut: Dâru İbn Ĥazm, 1420/1999), 6/856-865.

³³ Abdülhay el-Ĥasenî, *Nüzhetü'l-ĥavâtir*, 8/1268-1270.

³⁴ Bkz: Ebû'l-Ĥasen 'Aliyyu'l-Ĥasenî en-Nedvî, *el-Kandehlevî el-imâmu'l-muĥaddîs eş-Şeyĥ Muhammed Zekeriyâ ve maâşiruhu'l-ilmîyye*, (Dimaşq: Dâru'l-Ĥalem, 1433/2012), 40.

rivayeti *el-Muvaṭṭa'ın* en değerli rivayetlerinden kabul edilir. Öyle ki bazıları onun bu rivayetini Yahya el-Leyṣî'nin rivayetinden de üstün görmüşlerdir.³⁵

Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî Rivayetinin Özellikleri

Şeybânî'nin *el-Muvaṭṭa'* rivayeti, başta Yahya el-Leyṣî rivayeti olmak üzere diğer rivayetlerden şu özellikleri ile ayrılmaktadır.³⁶

- Şeybânî'nin *el-Muvaṭṭa'* rivayetinin tamamı hocası Mâlik'ten semâ' edilmiştir; ancak Yahya el-Leyṣî rivayetinin bir kısmı Mâlik'ten değil Mâlik'in talebesi olan Şebtûn diye bilinen Ziyâd b. Abdurrahman'dan semâ' edilmiştir.
- Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Muvaṭṭa'*ında Irak ve Kûfe ehlinin tariki ile gelen, ziyade bazı hadisler ve âsâr mevcuttur ki bunların bir kısmı zayıftır. Böylece Şeybânî'nin rivayetine bu yönüyle bir noksanlık girmiştir. Onun aktardığı Irak ve Kûfe ehlinin rivayetlerinin içerisinde Mâlik'in görüşlerine muhalif rivayetler de vardır. Söz gelimi "el-Vuzû'u min messi'z-zekeri" babında Mâlik kanalıyla olmayan on altı rivayet vardır ki bu rivayetler erkeklik organına dokunulmasının abdesti bozmayacağını ifade eden rivayetlerdir.
- Şeybânî'nin *el-Muvaṭṭa'*ında Yahyâ rivayetinde olmayan Mâlik'ten gelen pek çok ziyade rivayet vardır. Bu ziyadelerin bazıları Ebû Mus'ab ez-Zührî rivayetinde ya da *Sahîḥayn'*da ve *Sünen'*de tespit edilse sayıları sekseni geçecektir.
- Şeybânî'nin *el-Muvaṭṭa'*ında ki âsâr ve hadislerin azlığıdır. Araştırmacı Habîb Rezzâk'ın sayımına göre bu malzemelerin toplamı 1007'dir. Bununla birlikte Yahya el-Leyṣî'nin *el-Muvaṭṭa'*ında ki rivayetlerin sayısı ise 1955'tir. Bu oldukça büyük bir farktır.
- Şeybânî *el-Muvaṭṭa'* rivayetindeki Mâlik'in rivayetlerine Kûfe ve Irak ehli mezhebinin Mâlikî mezhebine muvafakatini ve muhalefetini açıklayıcı eleştiri kayıtları düşmüştür. Muhalefet durumlarında Kûfe ve Irak ehlinin rivayetlerini İmamı Ebû Hanîfe'nin mezhebini tercih için getirmiştir.

³⁵ Muhammed Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe hayâtuhû ve 'aşruhû ârâ'uhû ve fıkḥu*, (Dâru'l-Fikri'l-'Arabî), 232; Muhammed ed-Desûkî, *Muhammed b. Ḥasen eş-Şeybânî ve ešeruhû fı'l-fıkḥi'l-İslâmî*, (Katar: Dâru's-Şekâfe, 1987), 171.

³⁶ İbnü'l-'Arabî, *el-Mesâlik fî şerḥi Muvaṭṭa' Mâlik*, thk. Muhammed Süleymânî ve Âişe Süleymânî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1428/2007), 1/133; el-Ḥabîb Rezzâk, *İşârât ve ta'kîbât*, 163.

2.2.2. Aliyyu'l-Kârî el-Herevî'nin Çalışmaları

Aliyyu'l-Kârî el-Herevî (öl. 1014/1605) *el-Muvaţta'* şerhinin önsözüne şöyle yazmıştır: "Bu şerh gayet güzel olup *el-Muvaţta'*ın bazı problemlerini açıklayıcı niteliktedir." Bu açıklamadan dolayı bazıları onun şerhine: *Şerhu ba'di müşkilâtî'l-Muvaţta'* ismini vermişlerdir. Bazı nüshalarda da bu şerhin başlığı: *Şerhu Molla Aliyyu'l-Kârî 'alâ Muvaţta' İmam Mâlik* şeklindedir. Muhammed Hasan eş-Şeybânî rivayetiyle gelen *el-Muvaţta'* şerhlerinin bahsedildiği bazı kitaplarda ise bu şerhin ismi: *Keşfu'l-Muğattâ bi şerhi'l-Muvaţta'* şeklindedir.³⁷ Bu üç isimlendirmede güzel olup kitabın maksadını ve içeriğini ortaya koymaktadır.

Bu şerhin özellikleri ise şunlardır:

- Şeybânî'nin *el-Muvaţta'* tarifi ve içerisinde barındırdığı kıyas ve rey ile meşhur olmuş Hanefî Kûfî Mezhebi ile amel-i ehli Medine ve âsâr ile meşhur olmuş Mâlikî Medenî mezhebinin karşılaştırmalı fıkhi yer almaktadır. Burada Mâlik'in *el-Muvaţta'* ile Şeybânî'nin ta'lîk ve rivayetinden faydalanılmıştır.
- Hanefî mezhebi ve onun kitap ve sünnetle sistemleşmesi açığa çıkarılmaktadır. Mezhebin akli kıyas ve reye dayalı olması sebebiyle vaki olan yaygın ithamlar nefyedilmiştir.
- Sahâbe sözleri ile tâbiîn büyüklerinin, ilk fukahânın, dört mezhep imamının, ümmet içerisinde bir dönem takip edilmiş ancak daha sonra unutulmuş mezhep âlimlerinin görüşlerini barındıran geniş fikhî müktesebat öne çıkarılmıştır.³⁸

Aliyyu'l-Kârî'nin Kur'ân, Kıraat İlimleri ve Tefsir ile istidlal yöntemi ve bunların en önemlileri aşağıdaki şekildedir:

- Fikhî hüküm ve tercihlerin ispat edilmesi
- Şerh edilmiş hadisteki mananın beyan edilmesi
- Kelime ve cümle yapıları ile ilgili meselelerin izah edilmesi
- Kıraat farklılıklarının şaz ve tevatür olanlarının açıklamaları ile birlikte zikredilmesi. Abdullah b. Mes'ûd'un: *فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ عَفْوَرٌ رَجِيمٌ* ayetini³⁹ "عَفْوَرٌ رَجِيمٌ" ifadesinden önce *لَهُنَّ* ziyadesi ile kıraat etmesi⁴⁰ şaz kıraatlere örnektir. Ayetin fikhî hükmünün açıklamasında *ثَلَاثَةٌ أَيَّامٌ*

³⁷ 'Âişe bt. Mustafa eş-Şankîti, *Tahkîku Şerhu Muvaţta'î Mâlik bi Rivâyeti Muhammed b. Hasan el-Molla 'Aliyyu'l-Kârî* (Medine: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi), 1/41. Erişim: 30 Ocak 2018 <https://archive.org/details/hadith>.

³⁸ Şankîti, *Tahkîku Şerhu Muvaţta'î Mâlik*, 63.

³⁹ en-Nûr: 24/33

⁴⁰ Şerhte yer alan "Zinanın Kerih Görülmesi" babına bakılabilir; Aliyyu'l-Kârî el-Herevî, *Fethu'l-muğattâ şerhu'l-Muvaţta'*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1439/2018), 3/82.

"متتابعات" şeklindeki şaz kıraatte olduğu gibi ihtilaf vardır. Âlimlerimiz bununla ilgili İmam Şafi'î'nin (öl. 204/820) hilâfına görüş beyan etmişlerdir.⁴¹

Aliyyu'l-Kârî'nin istidlal ve istişhâd yöntemini kullanarak ayetleri tefsir yöntemine geldiğinde bunlara muhakkikin nüshasından hareketle şöylece değinebiliriz:

1. Ayetleri kısaca tefsir etmiştir. Buna örnek olarak "وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ" ayetini⁴² "أى ذات قصاص" şeklinde tefsir etmesi gösterilebilir.⁴³ Başka bir örnekte ise: "الرَّانِيَةُ وَالرَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ" ayetini⁴⁴ tefsir ederken: "والمراد بهما البكران" ifadesini kullanmıştır.⁴⁵
2. Ayeti, hadisten delil getirmek suretiyle tefsir etmiştir ve bunu sadece bir kez yapmıştır. Buna göre o: "أَوْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا" ayetini⁴⁶ tefsir ederken buradaki "سَبِيلًا" ifadesini Hz. Peygamberin, Müslim'deki Ubâde b. Sâmit hadisinde geçtiği üzere nikâhlı kişinin recmedilmesi şeklinde tefsir ettiğini belirtmiştir.⁴⁷
3. Bazen de bir ayeti genel olarak tefsir etmiştir ki şu ayette⁴⁸ böyledir: "وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ" Bu ayet hakkında: "Allah'ın yazdığı ve hükmettiği gibi akrabalar birbirlerine mirasta önceliklidir. Çünkü bu ayet velayet yolu ile miras edinmeye izin vermektedir" açıklamasında bulunmuştur.⁴⁹

a. Aliyyu'l-Kârî'nin hadisteki metodu

1. İhtilafı tespit etmede, tashih ve kapalı ibarelerin açıklanmasında diğer *el-Muvaṭṭa'* rivayetlerinden yararlanmış. Özellikle Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî rivayetini kullanmıştır. Öyle ki Aliyyu'l-Kârî çoğu kez el-Leysî rivayetine başvurmuş ve onun rivayeti ile Şeybânî rivayetini karşılaştırmıştır.

⁴¹ Şerhte yer alan "Kitâbu'l-Eymân ve'n-Nüzûr" bölümüne bakılabilir; Aliyyu'l-Kârî, *Fethu'l-muḡaṭṭa'*, 3/136.

⁴² el-Mâide:5/45

⁴³ "Bâbu'l-Hudûd vemâ fihâ mine'l-Erşi" başlığına bakılabilir; Aliyyu'l-Kârî, *Fethu'l-muḡaṭṭa'*, 3/21. Buradaki bab başlığı yanlış yazılmıştır. Doğrusu: "Bâbu'l-Curûh vemâ fihâ mine'l-Erşi" şeklindedir. (Çeviren)

⁴⁴ en-Nûr:24/2

⁴⁵ "Bâbu'r-Rahim" başlığına bakılabilir; Aliyyu'l-Kârî, *Fethu'l-muḡaṭṭa'*, 3/71. Buradaki bab başlığı da yanlış yazılmıştır. Doğrusu: "Bâbu'r-Recim" şeklindedir. (Çeviren)

⁴⁶ en-Nisâ:3/16

⁴⁷ "Bâbu'l-İkrârî bî'z-Zinâ" başlığına bakılabilir; Aliyyu'l-Kârî, *Fethu'l-muḡaṭṭa'*, 3/73.

⁴⁸ el-Enfal:8/75

⁴⁹ "Bâbu Mîrâsî'l-'Ammeti" başlığına bakılabilir; Aliyyu'l-Kârî, *Fethu'l-muḡaṭṭa'*, 3/111.

2. Aktardığı hadis metinlerine gelince bunların çoğu fikhî görüşlere delil olarak ya da ziyade şeklinde getirilmiştir ki daha önce *el-Muvaţta'*da açıklanmamış ya da şerhde üzerinde durulmamıştır.
3. Hadislerin lafızlarını ise farklılıklara atıf yapmadan aktarmıştır. Ancak delil sunması gerektiğinde ise lafızları ziyadeleri ve mümkün olduğunca farklı rivayetleri ile aktarmıştır. *Sahîhayn'*da geçen bir hadisi aktaracağı zaman ise rivayet farklılıklarına dikkat çekmemiş ve genellikle iki eserden birindeki lafızla kendini sınırlamayıp rivayetlerin arasında te'lîf etmiştir. Ancak çoğunlukla Müslim'de geçen lafza daha yakın olduğu görülmektedir.

b. Aliyyu'l-Kârî'nin Ricâl ve Terâcimdeki Metodu

Aliyyu'l-Kârî bazen râviler üzerindeki şüpheleri kaldırmak için râvilerin nesebini zikretmeye önem verdiği gibi isimlerini ve neseb bilgilerini kaydetmeye de önem vermiştir ve genelde râvileri tanıtırken kısa bilgiler sunmuştur. Râvi isimlerindeki yaygın ihtilaflarda da tahkike ve isimleri doğrulamaya özen göstermiştir. Aktardığı neseb bilgisinin ve kayıtların kaynağını nadiren de olsa zikretmiş ve bu kaynaklar genellikle Suyûtî'nin kitapları olmuştur. Çoğu zaman da kaynak göstermeyi ihmal etmiştir.

c. Aliyyu'l-Kârî'nin Tahric ve Hadislere –*el-Muvaţta'* Hadislerine- Hüküm Verme Metodu

Aliyyu'l-Kârî el-Herevî *el-Muvaţta'* hadislerini ve âsârını tahric etmeyi pek de üstlenmemiştir. Bunun yerine hadislerin Kütüb-i Sitte yahut bunlardan birindeki şevahitlerini zikretmek suretiyle tahric yapmış, mürsel ve munkaţî hadisleri muttasıl olarak nakledenlere işaret etmekle yetinmiştir.

Aliyyu'l-Kârî hadislere hüküm vermede belli bir metoda bağlı kalmamıştır. Bir problem ve hüküm verme durumuyla karşı karşıya kaldığında *el-Muvaţta'* hadislerine ya da diğer hadislere; irsâl, vakf ya da za'f şeklinde hüküm verdiği olmuştur. Bunu yaparken de âlimlerin verdiği hükümleri nakletmiştir.

d. Hadis Şerh Metodu

Aliyyu'l-Kârî'nin hadisleri şerh metodunun özellikleri aşağıdaki şekildedir:

1. O, kavramları ve cümleleri dikkatli bir şekilde irdeleyen, kelimelerin doğru kullanılmasına önem veren ve cümledeki karışıklığı gideren bir şerh usulünü benimsemiştir.
2. Hadisin manasını açıklamak için Kur'ân-ı Kerim, hadisler ve rivayet edilmiş âsâra başvurmuştur. Onun hadis meselelerindeki şerh usulü çoğu zaman Hanefî mezhebini desteklemeye yöneliktir.
3. İbn Abdülber (öl. 463/1071), Bâcî (öl. 474/1081), Suyûtî gibi geçmiş dönem *el-Muvaţta'* şârihlerinden yararlandığı gibi Tahâvî (öl.

321/933), Kâdî İyâz, Nevevî (öl. 676/1277) ve İbn Hacer (öl. 852/1449) gibi şârihlerden de yararlanmışır.

4. Şahıs, mekân ve kabile isimlerinin tespitine ve tanımlara önem vermiştir.

e. Fıkıh Metodu

Aliyyu'l-Kârî'nin *el-Muvaţta'* şerhi; onun kavrayışının genişliğini, ilminin bolluğunu, fikhî mezheplere olan derinliğini ve kitabını zengin bir fıkıh ansiklopedisi yapacak kadar problemlere ve mezhebî delillere olan vukûfiyetini göstermektedir.

1. Aliyyu'l-Kârî; Halvânî (öl. 452/1060 [?]), Merginânî (öl. 593/1197), Kâzî Hân (öl. 592/1196), Ebû Leyş (öl. 373/983), Hinduvânî (öl. 362/973), İbn Hümâm (öl. 861/1457) ve Muhammed b. Fazl (öl. 319/931) gibi bazı Hanefi âlimlerin isimlerini görüşlerine delil olarak zikretmiş ve onların bazı söz ve fetvalarını eserinde ortaya koymuştur.
2. Aliyyu'l-Kârî eserinde dört mezhebe de dayanmış ve bu mezhebin imamları olan: Mâlik, Şâfi'î, Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), Ebû Hanîfe, Muhammed ve Kûfeli Hanefi fukahânın genelini görüşlerine yer vermiştir. Aynı zamanda bu mezhepleri birbirleriyle de karşılaştırmıştır. Ara sıra Evzâ'î (öl. 157/774), Ebû Şevr (öl. 240/854), Leyş (öl. 175/791), Süfyân es-Sevrî (öl. 161/778) ve Hammâd'ın (öl. 120/738) mezhepleri gibi diğer mezhepleri de eserinde zikretmiştir. Bazen de Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, İbn Ömer, İbn Mes'ûd gibi sahâbîlerin, Hasan-ı Basrî (öl. 110/728), Sa'îd b. Müseyyeb (öl. 94/713) gibi tâbiînin ve şerhteki temel meselelere itirazıyla birlikte başkalarının sözlerini de zikretmiştir.

f. Rivayet ve İsnat Metodu

1. Aliyyu'l-Kârî'nin hadisleri nakli, emanet kavramı ile temayüz etmiştir ve bu konuda oldukça dikkatli davranmıştır. Onun bu hassasiyeti konuyla ilgili çalışacağı meseleye özeldir ve gerektiğinde bununla ilgili farklı kaynaklara da müracaat etmiştir.
2. Genellikle kaynağına müellifinin ismi olmaksızın sadece kitap ismiyle işaret etmiştir. Bazen de sadece müellifin ismine yer vermiştir. Bir iki durumda da her ikisine birden işaret etmiştir ancak çoğu zamanda kaynağını açıklamamıştır.
3. Fukahânın görüşlerinden bazısını naklederken temel kaynaklara dayanmamıştır. Bu sebeple bazen onu Mâlikî kavlini aktarırken

dikkatsiz bir şekilde buluruz. Üstelik onlara ait bilinen ve meşhur olmuş sözlerin zıddına nakillerde de bulunmuştur.⁵⁰

2.2.3. Kandehevî'nin Çalışmaları

Hanefî olan Muhammed Zekeriyâ el-Kandehevî'nin *Evcezu'l-mesâlik ilâ Muvatta' Mâlik* isimli kitabı Hanefî usulüne göre yazılmış hadis şerhlerinden kabul edilir. Bu şerh on yedi cüz olarak bize ulaşmış oldukça istifadeli bir şerhtir. Kitabın telifi Kandehevî'nin otuz yılını almıştır.

Şerhle ilgili Şeyh Ebu'l-Hasan en-Nedvî (öl. 1999) şöyle demiştir: "Bu çalışma İmam Mâlik'in mezhebinde ve hadis ilminde ansiklopedi olarak itibar görmeyi hak eden bir çalışmadır. Kandehevî'nin bu değerli eseri hadis ilmiyle uğraşanların ve Mâlikî usulcülerin kabulüne mazhar olmuştur."⁵¹ Takiyyüddîn en-Nedvî de şöyle demiştir: "Hicret yurdunun İmamı Mâlik b. Enes'in kitabı olan *el-Muvatta'*ın bu şerhi, ilmî değerleri, güzel konuları ve şaşırtıcı araştırmaları bünyesinde toplayan bir şerhtir. Yüzlerce şerh ve haşiyenin yerine geçmektedir. Bu itibarla hadis ilminde devasa bir ansiklopedi gibidir."⁵²

a. "Evcezu'l-mesâlik"⁵³ Usulü ve Özellikleri

1. Kitap hadis ve fihî bir araya getirmiştir. Müellif kitapta senet ve metin açıklamalarına dikkat etmiştir. Kitap geniş ve kapsamlı olmasıyla öne çıkmıştır. Metindeki kavramların anlamları, hadis ve haberlerin genel şerhleri, lafızların delalet ettiği manaların açıklamaları ve hadislerin içerdiği meselelerin faydasını bir araya getiren açıklamalar ele alınmıştır. Özellikle fihî açıklamalara ve hadislerin geneli veya bir kısmı üzerindeki kapalılıkların giderilmesine yer verilmiştir.
2. Mukaddime uzunluğuyla göze çarpmaktadır. Burada *el-Muvatta'* ile ilgili hemen her konu ele alınmıştır. İmam Mâlik'in hayatına aynı şekilde kendisinin, hocalarının ve Ebû Hanîfe'nin de hayatlarına değinilmiştir. Müellif burada çalışmanın usulünü ve kaynaklarını zikretmiştir. Mukaddimedede aynı zamanda hadis istilahlarına dair çeşitli konularda yer almaktadır. Şeyh Ebu'l-Hasan en-Nedvî, Kandehevî'nin Mukaddimesi ile ilgili şunları söylemiştir: "Bu mukaddime içindekilerle birlikte bolca ilim, kapsamlı maddeler, ciltlerin içine saçılmış faydalı bilgiler, tarih ve haber kitapları içermektedir. Öyle ki bu mukaddime *el-Muvatta'* ve büyük müellifiyle irtibatlı küçük bir ansiklopedi olmuştur. İçerisinde Hind Kitasına özel malumatlar, hocaların ve

⁵⁰ Şankî, *Tahkîku şerhu Muvatta'î Mâlik*, 49-62.

⁵¹ Kandehevî, *Evcezu'l-mesâlik*, 1/5.

⁵² Kandehevî, *Evcezu'l-mesâlik*, 1/7.

⁵³ Kandehevî, *Evcezu'l-mesâlik*, 1/23-24; Ali Abdulkadîr Ali Sirâc, "el-Kandehevî ve menhecuhü fî şerhi'l-Muvatta'", *www.rayaheen.net* (20 Şubat 2018).

muhaddislerin haberleri, usul ve kaideler ile birlikte nice faydalı inciler yer almaktadır.”⁵⁴

3. Râvî isimlerinin tespiti başta olmak üzere onların; lakap, nesep, künye, şehir bilgileri ve harici pek çok şeyi ortaya koyabilme adına Ricâl ilmine önem vermiştir. Aynı şekilde râvileri cerh ve tadil etmede onlarla ilgili zıt görüşleri de bir araya getirerek âlimlerin sözlerini aktarmaya da önem vermiştir.
4. Râvi ve nüsha hatalarına dikkat çekmiştir. Mürsel, belâğ ve benzeri inkitâları muttasıl olarak nakletmeye önem vermiştir. Rivayetdeki mübhem ifadelerin açıklanmasına özen göstermiştir. Akrân rivayete, büyüğün küçükten rivayette bulunmasına ve senetle ilgili daha başka şeylere de dikkat çekmiştir.
5. Eserinde; *et-Temhîd* sahibi İbn Abdülber, *el-Müntekâ* sahibi Bâcî’ ve *Şerhu’l-Muvaţta* sahibi Zürkânî (öl. 1122/1710) gibi *Muvaţta*’ şarihlerinin ustalarından yararlanmış. Bu eserleri gözden geçirenlerin çoğu Kandehevî’nin *el-Muvaţta*’ şerhinde gösterdiği çabaya işaret etmiştir.⁵⁵
6. Eser kendisinden önceki âlimlerin görüşlerine saygı ve ihtiram ile öne çıkmaktadır. Aynı şekilde tartışma anında onlara isabet edecek her türlü kötülükten, onlara engel olacak her türlü sözden ve kusurdan kaçınması eserin öne çıkan özelliklerindedir.
7. Fikhî meselelere geniş yer ayrılmıştır. Özellikle Mâlikî mezhebinin görüşleri başta olmak üzere dört fıkıh mezhebinin de görüşleri aktarılmıştır. Hanefî fıkıhı; delillerinin zikredilmesi ve muhaliflerine cevap verilmesi itibarıyla daha çok öne çıkarılmıştır. Çoğu meselede Hanefî mezhebinin görüşleri tercih edilmiş ve bazı kaidelerine işaret edilmiştir.
8. Şerhte nakledilen rivayetlere akıl ve bilim ışığında şerh usulleri ihmal edilmeksizin itimat edilmiştir.

Sonuç

Sonuç olarak bu araştırma bizi, tarih boyunca Hanefi ulehasının çalışmalarının zenginleşmesine büyük oranda katkıda bulunmuş Hanefilere ait bazı *el-Muvaţta*’ şerhlerine ulaştırmıştır. Araştırmanın kapsamı Hanefilere ait diğer şerhleri de gün yüzüne çıkarmak için yapılacak araştırmalara katkı sunacaktır. Her ne kadar Hanefiler bu şekilde *el-Muvaţta*’a büyük bir önem verseler de bu

⁵⁴ Kandehevî, *Evcezu’l-mesâlik*, 1/42.

⁵⁵ Şeyh Yusuf el-Bennûrî: “Kandehevî geçmiş dönemlerden kendi dönemine varıncaya kadar *Muvaţta*’ı şerh eden âlimleri kapsamlı bir şekilde ele almış ve onlardan istifade etmiştir... onun bu şerhi ile gönüller doymuş ve şifa bulmuştur.”; Kandehevî, *Evcezu’l-mesâlik*, 1/17.

önem, kaynaklarının en önemlisi olması itibariyle Mâlikîlerin *el-Muvatta'a* gösterdikleri öneme asla benzememektedir. Hanefîlerin *el-Muvatta'* üzerine yaptıkları çalışmaları konu edinen bu araştırmadan sonra aşağıdaki sonuçlara ulaşılmış bulunmaktadır:

1. *el-Muvatta'* ümmetçe kabul görmüş kitapların en kıymetlilerinden sayılmaktadır.
2. *el-Muvatta'*ın bu şekilde isimlendirilmesinin dayandığı iki sebep şunlardır: Bunlardan biri *el-Muvatta'*ın içerisinde hadislerin toplanması ve insanların anlayabilmesi için kolaylaştırılmasıdır. Diğeri de Medineli âlimlerin *el-Muvatta'* üzerinde ittifak etmeleridir.
3. İmam Mâlik *el-Muvatta'*ı telif sebeplerini genel olarak açıklamıştır; ancak bizce bu sebeplerin en önemlisi, Halife Ebû Ca'fer el-Mansûr'un talebine karşılık vermektir.
4. *el-Muvatta'* fıkıh kitapları içerisinde yüksek bir yere sahiptir. Özel olarak Mâlikî fıkıhına genel olarak da İslam fıkıhına etki etmiştir.
5. *el-Muvatta'*ın hadis kitaplarına etkisi büyüktür.
6. Hanefîler *el-Muvatta'a* büyük önem vermişlerdir. Bu önemin en bariz örneği ise Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ile Muhammed Zekeriyâ el-Kandehlevî'nin çalışmalarıdır.

Kaynakça

- Bencebîrî, Muhammed Tâhir. *Neylû's-Sâirîn fi Tabakâti'l-Müfessirîn*. Pakistan: Dâru'l-Çur'ân, 2000.
- Buĥârî, Muhammed Sa'îd Muhammed Hasan. “Muvattâ' el-İmâm Mâlik ve İ'timâdu'l-Buĥârî ve Müslim 'alâ Nüsaĥin Mektûbetin minhu fî'ş-Şaĥîĥayn” (ts.). <https://uqu.edu.sa/>
- Çavuşoĝlu, Ali Hakan. “el-Müdevvenetü'l-Kübrâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/470-473. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Dehlevî, Şah Veliyyullah. *el-Müsevvâ Şerĥu'l-Muvattâ'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Deĥkâr, Abdülĝanî. *el-İmâm Mâlik b. Enes İmâmu Dâru'l-Ĥicret*. Dımaşk: Dâru'l-Çalem, 1998.
- Desûkî, Muhammed. *Muhammed b. Ĥasen eş-Şeybânî ve Eşeruhû fi'l-Fıĥhi'l-İslâmî*. Katar: Dâru's-Şekâfe, 1987.
- Ĥaraşî, Muhammed. *Şerĥu Muĥtaşari Ĥalîl li'l-Ĥaraşî biĥâmiş el-'Adevî*. Beyrut: Dâru'l-Fikri li't-Ṭibâ'a, ts.
- Ĥasenî, Abdülĥay b. Faĥrüddîn b. Abdil'alî. *Nüzhetu'l-Ĥavâtir ve Behcetü'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzır*. Beyrut: Dâru İbn Ĥazm, 1999.
- Ĥâtır, Ĥalîl İbrahim Molla. *Mekânetu's-Şaĥîĥayn*. Kahire: el-Maṭba'atu'l-'Arabîyyetu'l-Ĥadîşe, 1981.
- Herevî, Aliyyu'l-Çârî. *Fethu'l-Muĝatta' Şerĥu'l-Muvattâ'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2018.
- el-Ĥeysemî, Nureddin Ali b. Süleyman İbn Ebî Bekr. *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, thk. Hüsamettin el-Kudsî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, ts.

- İbn 'Âşûr, Muhammed Tâhir. *Keşfu'l-Muğattâ fi'l-Me'ânî ve'l-Elfâzi'l-Vâkı'a fi'l-Muvaţta'*. Tunus: Dâru's-Selâm, 2006.
- İbnü'l-'Arabî, Ebûbekir. *el-Mesâlik fi Şerhi Muvaţta' Mâlik*. thk. Muhammed Süleymânî ve Âişe Süleymânî. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2007.
- İbnü'l-'Arabî, Ebûbekir. *'Ârizatu'l-Ahvezî bi Şerhi Şahîhu't-Tirmizî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Kandehlevî, Muhammed Eşfâku'r-Rahmân. *Keşfu'l-Muğtî 'an Vechi'l-Muvaţta'*. Pakistan: Mektebetu'l-Büşrâ, 2011.
- Kandehlevî, Muhammed Zekeriyâ. *Evcezu'l-Mesâlik ilâ Muvaţta' Mâlik*. thk. Taqiyyüddîn en-Nedvî. Dımaşk: Dâru'l-Ğalem, 2003.
- Kannevcî, Şiddîk Hasan Hân. *el-Hıttâ fi Zikri's-Şihâhi's-Sitte*. thk. Ali Hasan el-Halebî. Beyrut: Dâru'l-Ciyl ve Dâru'l-'Ammâr, ts.
- Kâdî İyâz. *Tertîbu'l-Medârik ve Takrîbu'l-Mesâlik*. thk. Muhammed b. Tâvî et-Tancî ve Abdulkâdir eş-Şahrâvî. Mağrip: Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şuûnî'l-İslâmiyyeti, 1983.
- Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed. *el-Cevâhiru'l-Muziyye fi Tabakâti'l-Ĥanefiyye*. Karataş: Mir Muhammed Kütüb Hân, ts.
- Kurtubî, Muhammed b. Rüşd. *el-Muğaddimâtu'l-Mümehhidât*. Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1988.
- Leknevî, Muhammed Abdulhay. *et-Ta'liku'l-Mümecced 'alâ Muvaţta' Muhammed*. thk. Taqiyyüddîn en-Nedvî. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2005.
- Muhammed Ebû Zehre. *Ebû Ĥanîfe Ĥayâtuhû ve 'Aşruhû Ârâ'uhû ve Fıķhu*. Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, ts.
- Muhammed Ebû Zehre. *Mâlik ve Ĥayâtuhû ve 'Aşruhû Ârâ'uhû ve Fıķhuhû*. Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, ts.
- Nedvî, Ebû'l-Ĥasen 'Aliyyu'l-Ĥasenî. *el-Kandehlevî el-İmâmü'l-Muĥaddîş eş-Şeyĥ Muhammed Zekeriyâ ve Maâşiruhu'l-İlmiyye*. Dımaşk: Dâru'l-Ğalem, 2012.
- Nedvî, Taqiyyüddîn. *el-İmâm Mâlik ve Mekânetu Kitâbihî el-Muvaţta'*. Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002.
- Nemerî, İbn Abdülber. *et-Temhîd limâ fi el-Muvaţta' mine'l-Me'ânî ve'l-Esânîd*. thk. Mustafa b. Ahmed el-'Ulvi ve Muhammed Abdulkebir el-Bekrî. Mağrip: Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şuûnî'l-İslâmiyyeti, 1967.
- Özdemir, Recep. "İmam Mâlik'in Muvatta'ı Üzerine", *Hikmet Yurdu: Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 19/10 (Haziran 2017) 99-125.
- Rezzâk, el-Ĥabîb. *İşârât ve Ta'ķibât Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî fi Rivâyetihî li'l-Muvaţta' ve Eşeruha'l-Fıķhiyye ve'l-Uşûlî*. Beyrut: Dâru İbn Ĥazm, 2009.
- Sirâc, Ali Abdulkadir Ali. "el-Kandehlevî ve Menhecuhû fi Şerhi'l-Muvaţta'" (ts.). www.rayaheen.net
- Suyûtî, Abdurrahman. *Tenvîru'l-Ĥavâlik Şerĥu Muvaţta' Mâlik*. Mısır: Dâru İhyâ, ts.
- Şankîti, 'Âişe bt. Mustafa. *Taĥķîku Şerĥu Muvaţta'i Mâlik bi Rivâyeti Muhammed b. Ĥasen el-Molla 'Aliyyu'l-Ķârî*. Medine: Ümmü'l-Ķurâ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi. Erişim 30 Ocak 2018. <https://archive.org/details/hadith>
- eş-Ĥaberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed. *Mu'cemu'l-Evşâĥ*. thk. Tarık b. İvadullah b. Muhammed - Muhsin el-Hüseynî. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1995.
- Yahya, Muhammed b. *el-İmâm Mâlik ve 'Amelehû bi'l-Ĥadîş min Ĥilâli Kitâbihî el-Muvaţta'*. Beyrut: Dâru İbn Ĥazm, 2010.

Žayf, Beşîr. *el-Medħal 'alâ Muvatta'a'i el-İmâm Mâlik b. Enes*. Beyrut: Dâru İbn Hâzm, 2012.

Ziriklî, Ħayrüddîn. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-Melâyîn, 2002.

Zürkânî, Muhammed. *Şerħu'z-Zürkânî 'ala'l-Muvatta'a' el-İmâm Mâlik*. thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd. Kahire: Mektebetu's-Şekâfeti'd-Dîniyye, 2003.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı/ Contribution of Authors

Araştırma tek bir yazar tarafından yürütülmüştür.
The research was conducted by a single author.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person within the scope of the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale iThenticate yazılımıyla taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism was detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules stated in the “Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive” were followed
